

**VIRTUAL ELCHIXONALAR VA RAQAMLI KONSULLIK
XIZMATLARINING XALQARO-HUQUQIY MAQOMI**

Sunnatillayev Sunnatilla Suhrob o'g'li

Mustaqil tadqiqotchi

Elektron pochta: botirsamiyev803@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada diplomatik va konsullik faoliyatining raqamlashtirilishi natijasida yuzaga kelgan yangi institutlar — virtual elchixonalar, “ma’lumotlar elchixonasi” (data embassy) hamda masofaviy konsullik xizmatlarining xalqaro-huquqiy maqomi tadqiq etilgan. 1961-yilgi Diplomatik munosabatlar to’g’risidagi va 1963-yilgi Konsullik munosabatlari to’g’risidagi Vena konventsiyalari normalarining raqamli muhitga qo’llanilishi tahlil qilinib, vakolatxona binosining daxlsizligi, arxiv va hujjatlarning himoyasi, diplomatik aloqa erkinligi hamda konsullik funksiyalarini elektron shaklda amalga oshirish bilan bog’liq huquqiy bo’shliqlar aniqlangan. Elektron identifikatsiya, elektron imzoni o’zaro tan olish, hujjatlarni legalizatsiya qilish (elektron apostil), shaxsiy ma’lumotlarni transchegaraviy uzatish va konsullik axborot tizimlarini kiberhimoya qilish masalalari alohida ko’rib chiqilgan. Estoniya, AQSh va Yevropa Ittifoqi tajribasi hamda O’zbekistonning raqamli konsullik amaliyoti qiyosiy tahlil qilinib, takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *virtual elchixonasi, ma’lumotlar elchixonasi, raqamli konsullik xizmatlari, Vena konvetsiyasi, diplomatik daxlsizlik, elektron imzo, elektron apostil, elektron viza, shaxsiy ma’lumotlar, konsullik yurisdiksiyasi.*

Diplomatik va konsullik faoliyatining raqamlashtirilishi nazariy imkoniyatdan kundalik davlat amaliyotiga aylandi. Konsulliklar viza va fuqarolik holati hujjatlari bo'yicha arizalarni elektron platformalarda qabul qilmoqda, davlatlar esa axborot resurslarini xorijiy yurisdiksiyalardagi ma'lumot markazlarida saqlash amaliyotini joriy etmoqda.¹ Bu jarayonlar diplomatik huquqning klassik institutlariga yangicha talqin talab qiladigan savollarni yuklamoqda.

Muammoning mohiyati shundaki, diplomatik va konsullik huquqining asosiy manbalari — 1961-yilgi² va 1963-yilgi³ Vena konvetsiyalari — hududiylik va jismoniy mavjudlik konsepsiyasiga asoslanadi: vakolatxona “binolar”, arxivlar esa “hujjatlar va materiallar” sifatida tavsiflanadi. Raqamli sharoitda esa asosiy resurs server va bulutli infratuzilma bo'lib, ular ko'pincha uchinchi davlat hududida yoki xususiy provayder nazoratida joylashadi, bu esa normalarni bevosita qo'llash imkonini cheklaydi.

¹Diplo Foundation. Digital diplomacy: virtual missions and consular services. — URL: <https://www.diplomacy.edu/topics/digital-diplomacy/> (murojaat sanasi: 08.08.2026).

²Diplomatik munosabatlar to'g'risidagi Vena konvetsiyasi, 1961 yil 18 aprel // Birlashgan Millatlar Tashkiloti Shartnomalar to'plami (UNTS). — 1964. — 500-jild. — B. 95.

³Konsullik munosabatlari to'g'risidagi Vena konvetsiyasi, 1963 yil 24 aprel // Birlashgan Millatlar Tashkiloti Shartnomalar to'plami (UNTS). — 1967. — 596-jild. — B. 261.

Tadqiqotning maqsadi — virtual elchixona va raqamli konsullik xizmatlarining huquqiy tabiatini aniqlash, Vena konventsiyalari normalarining raqamli muhitga qo'llanilish chegaralarini belgilash hamda takliflar ishlab chiqishdan iborat. Metodologik asos qiyosiy-huquqiy, formal-yuridik va tizimli-strukturaviy metodlardan iborat. Ilmiy yangiligi — virtual diplomatik va konsullik faoliyatini uch qatlamli (funksional, infratuzilmaviy, yurisdiktsion) mezonlar asosida tavsiflash yondashuvini taklif etish.

“Virtual elchixona” atamasi doktrinada uch xil mazmunda qo'llaniladi. Birinchi ma'noda u diplomatik munosabatlar uzilgan yoki jismoniy vakolatxona ochish imkonsiz bo'lgan davlatga nisbatan internet orqali axborot aloqasini ta'minlovchi rasmiy platformani anglatadi. Ikkinchi ma'noda — mavjud elchixonaning raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi bo'limi. Uchinchi ma'noda esa davlat axborot resurslarini xorijdagi ma'lumot markazida diplomatik daxlsizlik rejimi ostida saqlash tizimi, ya'ni “ma'lumotlar elchixonasi” (data embassy) nazarda tutiladi.⁴

Ushbu shakllar huquqiy jihatdan bir xil emas. Birinchi va ikkinchisi asosan axborot-kommunikatsion faoliyat bo'lib, akkreditatsiya kabi klassik institutlarni talab qilmasligi mumkin. Uchinchisi esa jismoniy ob'ektga nisbatan immunitet rejimini o'rnatishni nazarda tutadi va alohida ikki tomonlama shartnoma tuzishni taqozo etadi. Demak, virtual elchixona yagona institut emas, balki huquqiy tabiati jihatidan farqlanuvchi amaliyotlarning umumiy nomidir.

⁴e-Estonia. Data Embassy: rasmiy tavsif va ikki tomonlama shartnoma amaliyoti. — URL: <https://e-estonia.com/> (murojaat sanasi: 08.08.2026).

Raqamli konsullik xizmatlari deganda Vena konventsiyasining 5-moddasidagi funksiyalarning — viza berish, fuqarolik holati dalolatnomalari, notarial harakatlar, legalizatsiya — to‘liq yoki qisman elektron shaklda amalga oshirilishi tushuniladi. Ularning o‘ziga xosligi shundaki, xizmat okrugdan tashqarida turgan shaxsga ham ko‘rsatilishi mumkin, bu esa hududiy vakolat tushunchasini yumshatadi.

Amaliyot rivojini shartli uch bosqichga bo‘lish mumkin: elchixonalarning axborot saytlari va elektron murojaatlar (2000-yillar); diplomatik munosabatlar mavjud bo‘lmagan mamlakat aholisiga qaratilgan rasmiy raqamli platformalar hamda elektron viza tizimlarining ommalashuvi (2010-yillar); davlat ma’lumotlar bazalarini xorijda diplomatik rejimda saqlash bo‘yicha shartnomalar va konsullik jarayonlarining uchdan-uchgacha raqamlashtirilishi (2017-yildan).⁵

1961-yilgi konventsiyaning 22-moddasi vakolatxona binolarining, 24-moddasi esa arxiv va hujjatlarning har qanday vaqtda va har qanday joyda daxlsizligini belgilaydi. Aynan 24-modda raqamli talqin uchun qulay asos yaratadi: “har qanday joyda” iborasi arxivning jismoniy joylashuvidan qat’i nazar himoya qilinishini bildiradi va doktrinada u elektron arxivlarga ham tatbiq etilishi e’tirof etiladi.⁶ Amaliy muammo shundaki, raqamli muhitda rasmiy va norasmiy ma’lumotlarni ajratish murakkab.

⁵O’sha manba.

⁶Denza E. Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations. — Oxford: Oxford University Press. (24-moddaga sharh).

22-modda esa jismoniy binolarga nisbatan shakllantirilgan bo‘lib, uni serverga yoki ma’lumot markazining segmentiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llash mumkin emas. Shu sababli “ma’lumotlar elchixonasi” amaliyotida davlatlar alohida ikki tomonlama shartnoma orqali tegishli ob‘ektga vakolatxonaga tenglashtirilgan maqom beradi. Bu yondashuv asosli, ammo universal norma emas, balki shartnomaviy istisno hisoblanadi.

Konventsianing 27-moddasi diplomatik aloqa erkinligini kafolatlaydi. Unda radio uzatgichdan foydalanish uchun rozilik talab etilishi ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, internet kanallari va bulutli xizmatlardan foydalanish tartibga solinmagan. Amaliyotda davlatlar 27-moddani texnologik neytral talqin qiladi, biroq uchinchi davlat hududidan o‘tuvchi trafikning huquqiy rejimi va xususiy provayderning majburiyatlari masalasi ochiq qolmoqda.⁷

Alohida muammo — diplomatik pochta tushunchasining raqamli ekvivalenti yo‘qligi: fizik jild uchun belgilangan ochib ko‘rilmaslik kafolatini shifrlangan fayl uzatmasiga o‘tkazish uchun konventsiyada norma mavjud emas. Bu “raqamli diplomatik pochta” institutini protokol darajasida mustahkamlash zaruratini ko‘rsatadi.

1963-yilgi konventsianing 5-moddasi konsullik funksiyalarining keng ro‘yxatini belgilaydi va taqiqlanmagan boshqa funksiyalarni bajarish imkoniyatini ham nazarda tutadi. Ushbu moslashuvchan formula elektron xizmatlarga huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq notarial va fuqarolik holatiga oid funksiyalar qabul

⁷Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations / NATO CCDCOE. — Cambridge: Cambridge University Press, 2017. (Diplomatik aloqa va daxlsizlikka oid qoidalar).

qiluvchi davlat qonunchiligiga zid bo'lmashligi sharti bilan bajariladi; elektron notarial harakatlar ko'pgina davlatlarda tan olinmagani sababli ularni to'liq masofaviy amalga oshirish cheklangan.⁸

Yana bir nozik masala — konsullik okrugi tushunchasi. Konventsioning 4-moddasiga ko'ra faoliyat doirasi qabul qiluvchi davlat roziligi bilan belgilanadi; elektron xizmatda esa ariza beruvchi boshqa okrugda bo'lishi mumkin. Amaliyotda “xizmat oluvchining fuqaroligi” mezoni ustunlik qilmoqda, biroq u konventsionda mustahkamlanmagan.

Masofaviy xizmatlarning ishonchliligi shaxsni qonuniy identifikatsiya qilishga bog'liq. Asosiy to'siq — elektron imzo va identifikatsiya vositalarini o'zaro tan olish mexanizmining yo'qligi. Yevropa Ittifoqida eIDAS reglamenti bunday tizimni yaratgan, universal darajada esa shunday hujjat mavjud emas.⁹ Natijada bir davlatda berilgan elektron imzo boshqa davlat konsulligi tomonidan tan olinmasligi mumkin.

Legalizatsiya sohasida 1961-yilgi Gaaga apostil konventsionasi doirasidagi elektron apostil dasturi (e-APP) muhim ahamiyatga ega: u elektron apostil berish va reyestrni onlayn tekshirish imkonini yaratib, legalizatsiya zanjirini qisqartiradi. Biroq dasturda ishtirok ixtiyoriy bo'lgani sababli qamrov cheklangan va texnik standartlar to'liq unifikatsiya qilinmagan.

⁸Konsullik munosabatlari to'g'risidagi Vena konventsionasi, 5-modda (“f” va “m” bandlari).

⁹Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council (eIDAS). — Official Journal of the European Union, L 257.

Raqamli konsullik xizmatlari biometrik ko'rsatkichlar va sayohat tarixiga oid katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashni taqozo etadi. Bu ma'lumotlar bir necha yurisdiksiyadagi serverlarda saqlanib, qo'llaniladigan huquq masalasini keltirib chiqaradi. Vena konventsiyalari himoya standartlarini belgilamaydi; davlatlar milliy qonunchilikka tayanadi, natijada bir xil amaliyot turli rejimga bo'ysunadi.¹⁰

Alohida e'tibor talab qiladigan masala — konsullik ma'lumotlar bazasiga qabul qiluvchi davlat organlarining kirish talabi. 24-moddadagi arxiv daxlsizligi normasi bunday talabni rad etish uchun asos bo'lishi mumkin, ammo ma'lumot xususiy bulut provayderi serverida saqlansa, provayder milliy qonunchilik asosida uni berishga majbur bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, konsullik axborot tizimlariga qaratilgan kiberhujumning huquqiy kvalifikatsiyasi aniq belgilanmagan: u vakolatxona daxlsizligini buzish sifatida ham, suverenitetni buzish sifatida ham baholanishi mumkin.¹¹

Estoniya tajribasi "ma'lumotlar elchixonasi" institutini shartnomaviy asosda joriy etishning eng izchil namunasidir: davlat kritik ma'lumotlar bazalarini xorijdagi ma'lumot markazida diplomatik vakolatxonaga tenglashtirilgan maqom bilan saqlash to'g'risida shartnoma tuzgan.¹² AQSh amaliyotida esa diplomatik munosabatlar to'xtatilgan davlat aholisi bilan aloqa uchun rasmiy raqamli

¹⁰United Nations. Global Digital Compact, "Kelajak pakti" (Pact for the Future) ilovasi. — 2024. (Ma'lumotlar boshqaruvi va transchegaraviy oqimlarga oid qoidalar).

¹¹Tallinn Manual 2.0. Ko'rsatilgan manba (7-izohga qarang).

¹²e-Estonia. Ko'rsatilgan manba (4-izohga qarang).

platforma tashkil etilgan; u konsullik funksiyalarini bajarmagani sababli qabul qiluvchi davlat roziligini talab qilmaydi.

O‘zbekistonda konsullik xizmatlarini raqamlashtirish “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi¹³ doirasida izchil amalga oshirilmoqda. Elektron viza tizimining joriy etilishi, konsullik yig‘imlarini onlayn to‘lash va hujjat holatini masofadan kuzatish imkoniyati xizmatlardan foydalanish darajasini sezilarli oshirdi; elektron hukumat infratuzilmasi va elektron raqamli imzo tizimi masofaviy xizmatlarni kengaytirish uchun texnik asos yaratadi.¹⁴

Shu bilan birga, milliy qonunchilikda bir qator bo‘shliqlar saqlanmoqda: “raqamli konsullik xizmati” tushunchasi normativ ta’rifga ega emas; xorijda berilgan elektron imzo va elektron hujjatlarni tan olish tartibi to‘liq belgilanmagan; konsullik tizimlarida qayta ishlanadigan shaxsiy ma’lumotlarni transchegaraviy uzatish shartlari umumiy qoidalar bilan tartibga solinib, konsullik faoliyati xususiyatlarini hisobga olmaydi.

1. Vena konventsionalariga qo‘shimcha protokol loyihasini ilgari surish — diplomatik arxivlar va rasmiy yozishmalarning raqamli shakli hamda “raqamli diplomatik pochta” institutini mustahkamlash.

¹³O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. — URL: <https://lex.uz/docs/-5031048> (murojaat sanasi: 08.08.2026).

¹⁴O‘zbekiston Respublikasining “Elektron raqamli imzo to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

2. Ma'lumotlar elchixonasi bo'yicha model shartnoma ishlab chiqish: immunitet doirasi va ma'lumotlarga kirish tartibini belgilovchi matn muzokaralarni soddalashtiradi.

3. Elektron imzo va elektron hujjatlarni o'zaro tan olish to'g'risida ikki tomonlama kelishuvlar tuzish. Bu chora masofaviy xizmatlarning huquqiy kuchini ta'minlaydi va takroriy legalizatsiya zaruratini kamaytiradi.

4. Elektron apostil dasturiga to'liq integratsiyalashuv: apostillar elektron reyestrini yuritish va uni xalqaro tekshirish tizimiga ulash hujjat aylanishini tezlashtiradi hamda soxta hujjatlar xavfini kamaytiradi.

5. Konsullik axborot tizimlari uchun maxsus kiberxavfsizlik rejimini belgilash — ularni kritik axborot infratuzilmasi ob'ektlari qatoriga kiritish, mustaqil audit va hodisalarga javob berish tartibini normativ mustahkamlash.

6. Milliy qonunchilikni takomillashtirish: konsullik ustavi va tegishli qoidalarga "raqamli konsullik xizmati", "masofaviy identifikatsiya" va "elektron konsullik hujjati" tushunchalarini kiritish hamda bunday xizmatlar ko'rsatishning yagona tartibini tasdiqlash.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, virtual elchixona va raqamli konsullik xizmatlari yagona huquqiy institut emas, balki huquqiy tabiati va tartibga solish ehtiyoji jihatidan farqlanuvchi amaliyotlar majmuidir. Vena konventsiyalarining arxiv daxlsizligi va aloqa erkinligiga oid normalari texnologik neytral talqin orqali raqamli muhitga qisman moslashtirilishi mumkin, biroq vakolatxona binolari

daxlsizligi, diplomatik pochta va konsullik okrugi kabi institutlar bevosita qo‘llash uchun yetarli emas.

Shu sababli qisqa muddatda ikki tomonlama shartnomalar va texnik standartlarni unifikatsiya qilish, uzoq muddatda esa qo‘shimcha protokollar qabul qilish zarur. O‘zbekiston uchun raqamli konsullik xizmatlarining normativ ta’rifini belgilash va konsullik tizimlarining kiberhimoyasini mustahkamlash birinchi darajali vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Diplomatik munosabatlar to‘g‘risidagi Vena konvensiyasi, 1961-yil 18-aprel // UNTS. — 1964. — 500-jild.
2. Konsullik munosabatlari to‘g‘risidagi Vena konvensiyasi, 1963-yil 24-aprel // UNTS. — 1967. — 596-jild.
3. Xorijiy rasmiy hujjatlarni legalizatsiya qilishni bekor qiluvchi Gaaga konvensiyasi, 1961-yil.
4. HCCH, Electronic Apostille Programme (e-APP) hujjatlari.
5. Regulation (EU) No 910/2014 on electronic identification and trust services (eIDAS).
6. Denza E. Diplomatic Law: Commentary on the VCDR. — Oxford University Press.

7. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations, NATO CCDCOE, Cambridge University Press.
8. e-Estonia, Data Embassy concept and bilateral practice, rasmiy materiallar.
9. United Nations, Global Digital Compact, annexed to the Pact for the Future, 2024.
10. European External Action Service (EEAS), Digital Diplomacy strategy materials.
11. Diplo Foundation, Digital diplomacy: consular services and virtual missions.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni.
13. O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni.
14. O'zbekiston Respublikasining "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonuni.
15. O'zbekiston Respublikasi TIV konsullik xizmatlarining rasmiy resurslari.